

References

1. Braginec' A. S. Ivan Franko vydatnyj ateist-prosvitytel'. – L'viv, 1956. – 66 s.
2. Voznjak S. M. Narysy pro svitogljad Ivana Franka. – L'viv: L'viv. derzh. un-t. im. Ivana Franka, 1955. – 196 s.
3. Grynevych Ja. Virujuchyj Franko: U storichchja narodyn velykogo syna Ukraïny. – N.-J. – 1956. – 29 s.
4. Doroshenko V. Velykyj kamenjar. Zhyttja j zaslugy Ivana Franka // Z nagody 100-littja narodzhennja j 40-littja smerti / Komitet ukrai'nciv Kanady. – Vinnipeg, 1956. – 63 s.
5. Kyryljuk Je. P. Ivan Franko: Biografichnyj narys. – K.: Derzh. vyd-vo Hud. Lit., 1956. – 124 s.
6. Mazepa V. I. Kul'turocentryzm svitogljadu Ivana Franka. – K.: Vydavec' PARAPAN, 2004. – 232 s.
7. Franko I. Ja Mojsej / Ivan Franko // Zibr. tvoriv: u 50 t. – K.: Nauk. dumka, 1976. – T.5. – S.201–264.
8. Franko I. Ja. Dante Alig'jeri. Harakterystyka Sereidnih vikiv // Zibrannja tvoriv v p'jatdesjaty tomah. – T.12. – S.7–253.
9. Franko I. Ja. Istorija ukrai'ns'koi' literatury // Zibrannja tvoriv v p'jatdesjaty tomah. – K.: Naukova dumka, 1983. – T.40. – 559 s.; il.
10. Franko I. Ja. Nauka i i'i' vzajemny z pracjujuchymy klasamy // Tam samo. – T.45. – S.32.
11. Franko I. Ja. Odvertij lyst do galyc'koi' ukrai'ns'koi' molodizhy // Zibrannja tvoriv: v 50 t. – K., 1984. – T.45. – 404 s.
12. Franko I. Ja. Radykaly i religii' // I. Franko; Zibrannja tvoriv: u 50-ty t. – T.45: Filosofs'ki pracj. – K.: Nauk. dumka, 1986. – S.268–271
13. Franko I. Ja. Social'na akcija, social'ne pytannja i socializm // Zibrannja tvoriv v p'jatdesjaty tomah. – K.: Naukova dumka, 1986. – T.45. – S.395.
14. Jakovenko N. Paralel'nyj svit. Doslidzhennja z istorii' ujavlen' ta idej v Ukraïni XVI – XVII st. – K., 2002.

Mohnatyuk I. O., Ph.D., Associate Professor of History of Ukraine, Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine, Kyiv), Mohnatyuk@ukr.net

Ivan Franko's views on religion

The article studies Ivan Franko's views on religion and his own world outlook-based choice as regards it. It examines the peculiarity of his religious world outlook-based culture. The work analyzes Ivan Franko's views on religion as a social institution as well as religiosity as a dimension of the Ukrainians' spiritual existence (being).

Keywords: I. Franko, world outlook, religiosity, religion, historicity.

* * *

УДК 94(477.62):316.334.55«1927/1929»

Славич Є. В.,
аспірант кафедри історії України історичного
факультету, Донецький національний університет
(Україна, Вінниця), slavichjenya@gmail.com

СЕЛЯНСТВО ДОНБАСУ НАПЕРЕДОДНІ СТАЛІНСЬКОЇ «РЕВОЛЮЦІЇ ЗГОРИ»

На основі архівних матеріалів, місцевої преси і спогадів очевидців проаналізовано становище землеробської спільноти Донбасу в 1927–1929 рр., простежено зміни в соціально-економічному, морально-психологічному та повсякденному вимірах селянського буття, що були спровоковані згоранням непу і переходом влади до адміністративно-командного управління аграрним сектором. Висвітлено наслідки для селян застосування надзвичайних методів хлібозаготівлі, посилення економічного та політичного тиску, репресій і голоду 1928 р. Досліджено настрої, особливості реакції і ставлення різних прошарків сільського населення на перші заходи більшовиків щодо ліквідації економічної незалежності села. Зосереджено увагу на селянських взаємовідносинах в умовах агресивної радянської політики, що відкрито спрямовувалася на організацію соціального протистояння.

Ключові слова: селянство, Донбас, хлібозаготівлі, податкова політика, голод 1928 р., стратегії поведінки, суспільні настрої.

«Соціалістична реконструкція» сільського господарства кінця 1920-х – початку 1930-х рр. займає одне з визначальних місць в історії радянського селянства. З огляду на масштабні і доленосні наслідки сталінського «великого перелому», зрозумілим є сталий інтерес

науковців до його різноманітних аспектів. Останнім часом все більше уваги приділяється соціальним, антропологічним вимірам більшовицьких політичних та економічних трансформацій на селі. Втім, на регіональному рівні існують значні прогалини в цьому плані. Не є винятком історія селянства Донбасу, зокрема в період так званої «кризи непу». Деякі аспекти цього питання висвітлені в працях С. В. Кульчицького [11], А. М. Михненко [12], Є. Г. Єфіменко [8] та Л. Б. Тарасенко [13]. Втім, досі відсутнє комплексне дослідження становища хліборобської спільноти напередодні суцільної колективізації. Дана робота покликана заповнити цю лауну в селянській історії шахтарського краю.

На 1 січня 1928 р. у сільській місцевості Артемівської, Луганської, Маріупольської, Сталінської і Старобільської округ проживало 2 млн. 17 тис. осіб, майже дві третини від загальної кількості людності [9, с. 250]. Сотні тисяч родин в «промисловому серці» країни годував землеробський труд. Головним багатством на селі традиційно вважалася земля, вільне користування якою було споконвічною мрією і самоціллю для представників аграрної спільноти. Після важких років війни і революції селянство відстояло для себе суттєві економічні свободи. Дрібне індивідуальне землекористування залишалося основою сільського господарства до кінця 1920-х років. Із запровадженням нової економічної політики сільські трударі отримали відносний спокій і сприятливі умови для налагодження господарювання на власних наділах. Як засвідчують спогади, той період асоціювався у людей із «повною свободою», допомогою з боку держави: «Тобі треба коня купити – вони тобі кредит дадуть... на будову будинків, на все...» [1, с. 709]. Зі свого боку люди традиційно віддавали усі сили: «Робили, як дурні. День і ніч» [1, с. 709].

За короткий час одноосібники змогли забезпечити сталий розвиток аграрного сектору. Станом на 1928 р. в округах Донбасу вони засіяли в полі 2 317 909 дес. землі, перевищивши показник 1916 року; тримали 2 485 507 голів худоби, майже досягнувши довоєнного рівня [9, с. 262–272]. Позитивні зміни сталися всередині селянської спільноти. Широкі можливості для розвитку індивідуального господарювання, державна підтримка бідняцтва і обмеження заможних зумовили «осереднячування» селянства: на 1928 р. кількість господарств з посівом від 4 до 16 дес. зросла до 62,3% від загалу [9, с. 284–288]. Особливістю краю було те, що багато трударів вдавалися до заробітків на промислових об'єктах, складаючи прошарок «напівпролетарського елементу села»: в 1927 р. 14,3% господарств Артемівської, Луганської і Сталінської округ жили з того, що працювали поза аграрним сектором [9, с. 318].

В цілому, більш промовисто за статистичні дані говорять самі селяни. Аналіз їх спогадів засвідчує, що в непевські часи відбувалося загальне збагачення, в якому люди не бачили нічого «контрреволюційного». Кожен хто не багатів – прагнули цього. Досягнення ладу у господарстві доповнювалося відносно прийнятним задоволенням матеріальних і духовних потреб селянина. Протягом 1920-х рр. покращилось його харчування, купівельна спроможність. Регулярно справлялися традиційні обряди і свята: «До 30-го року ми і Богу

вірували, і до церкви» [3, с. 168]. Та відродження селянського світу виявилось короточасним, адже трималося на хиткому компромісі із владою.

Як відомо, в грудні 1925 р. правляча партія проголосила курс на форсовану індустріалізацію країни. Сільському господарству відводилося місце одного з основних джерел ресурсів, однак селянство не збиралося погоджуватися на роль головної «жертви». Після короточасних маневрів, влада вдалася до кардинальної зміни відносин із селом. Восени 1927 р. на хлібному ринку було встановлено фіксовані ціни на збіжжя, що навіть не компенсували витрат на його виробництво [4, с. 75]. Селяни очікувано відреагували відмовою продажу державі с-г продукції у необхідній кількості. Більшовики ж використали це як привід для згорання непу.

Взимку 1927–1928 рр. селянство пережило першу хвилю надзвичайних заходів, якими влада долала хлібозаготівельну кризу. По селах Донбасу фіксувалися факти самоуправства працівників низового апарату, використання міліції та інші «неадекватні дії» для виконання плану. Для подолання «куркульського саботажу» на місцях активно застосовували сумнозвісний уральсько-сибірський метод викачки збіжжя. Насилля до найбільших хлібних власників доходило до арештів і примусових конфіскацій [10, с. 50].

Після вихру надзвичайщини на селян чекало посилення державного тиску за стандартною лінією викачки ресурсів. Важкий удар було завдано оподаткуванням. Крім єдиного сільгосподатку в 1928 р. запровадили обов'язкове «самообкладання» населення на місцеві потреби. Його розмір становив 25% від с-г податку та міг варіюватися «за бажанням» самих хліборобів, однак, як показувала практика, лише в більшу сторону. В Григорівці Слов'янського району «на перших зборах прийняли обкладання на 15%, на другий день приїздить нові представники, оголошують минулі збори попередніми і починають спочатку...» [15, арк. 82]. Подібні реалії викликали значний суспільний резонанс. Селяни казали про «повернення до воєнного комунізму», «обман влади», обурювались несвоєчасністю закону, розмірами внесків. Не оминули увагою і класової суті податку, від якого звільнялися бідняки. Заможні апелювали до того, що «у місцевих нуждах» зацікавлені всі, вимагали вигнати бідноту зі зборів, позбавити прав голосу «раз ми платимо податок» [19, арк. 1]. Середняки побоювалися, що увесь тягар ляже на них, і також зневажливо ставилися «лодирів», яких «від всього звільняють». Та і сама біднота проявляла «пасивне, а місцями негативне ставлення» до закону, виступаючи «на зборах із пропозицією області і їх», голосуючи «за зрівняльне оподаткування». Загальне невдоволення подекуди переростало в активні дії: побиття, погрози, зриви зборів, агітація тощо [19, арк. 6, 3, 9–10].

І в оподаткуванні, і в хлібозаготівлі, крім матеріального зиску, влада провокувала соціальне протистояння, проте селяни на початку 1928 р. ще демонстрували відносну солідарність. Так, уповноважений з хлібозаготівлі на Маріупольщині відзначав: «Біднота як соціальна сила питомої ваги в цих кампаніях не має, вона активно за заходи радвлади не виступала» [18, арк. 23]. Середняцтво теж більше переймалося власними

справами (одержання посівного матеріалу, цінова політика, надходження кредитів тощо). Землеробський загал по-своєму відреагував на пережиту хвилю «надзвичайщини»: небажання збільшувати площу засіву було «основним» в «настрої села» у весняну посівну [18, арк. 42]. Бачили люди наскрізь і суть податкової політики: «Самообкладання для нас, для наших шкіл, доріг, так чого ж ви вимагаєте його зараз – дайте відстрочку до літа... Хліба вам треба, а не нам мости!» [15, арк. 83]. Перша сутичка влади з селянством хоч не спричинила розколу в лавах останнього, однак покляла кінець відносному спокою завершальних років непу.

Градус напруги значно підвищили наслідки стихії, перед якою землероби завжди лишалися безсильними. Взимку 1928 р. в Донбасі, як і в багатьох регіонах України, вимерзли великі площі озимини [9, с. 83; 17, арк. 80]. Таке доповнення до державного тиску мало місцями дуже тяжкі наслідки. В травні–червні деякі селяни змушені були годувати свою худобу соломомою з дахів, фіксувалися випадки голодування бідноти, опухання на цьому ґрунті, вживання в їжу сурогатів [19, арк. 29; 16, арк. 14; 17, арк. 81]. Ситуація діяла на людей так, що «почали говорити про повторення другого 21-го року» [17, арк. 80]. Окрім нападок на владу (походи за хлібом до сільрад, мітинги, жіночі бунти), в екстремальній ситуації загострювалися і людські взаємовідносини. Так, середняцтво стало «нервувати» і «віддалятися від бідноти» через те, що остання «отримувала посівматеріал в першу чергу» [19, арк. 30]. Біднота, що справді страждала від голоду, набагато емоційніше та ближче сприймала партійну версію про суть «державно-куркульського» протистояння за хліб. Заможні стояли на своєму.

З другої половини 1928 р. селянство жило в умовах посиленого «наступу на куркуля», під знаком чого проходили усі господарсько-політичні кампанії. За урожай знов розгорнулася битва, адже ні куркульство, ні середняки, ні «почасті біднота» не розуміли заготівельної політики, демонстрували «недовірливе ставлення» [19, арк. 81]. Зокрема, в Новосвітлівському районі «ніхто крім сільрад і самих хлібозаготівельників більш у цій справі нічого не робили» [27]. На Сталінщині навіть окремі партійці і комсомольці не вивозили своїх запасів [19, арк. 103]. Не допомагали ні ганьба «чорної дошки», ні газетні дописи-заклики про «червоні обози» натхненних селян чи жертвовність бідноти, що здавала «останні лишки» [5; 28]. Селяни-власники не погоджувалися на умови партії, вперто чекали підвищення цін, але, як пророчо писалося в «Червоній Луганщині», «вони його не дочекаються» [26]. Хлібозаготівельну кризу 1928/1929 рр. ліквідували за допомогою надзвичайних методів. Обшуки, штрафи, конфіскації і продаж майна, товарний бойкот, арешти – ці складові «наступу на куркуля» сповна відчували на собі усі прошарки селянства. В Петровському районі (Луганська окр.) «бойкот охопив виключно середняків і навіть бідняків». На Маріупольщині частина незаможників і середняцтва змушені були здати державі навіть підготовлене до посіву зерно, через що окремі групи селян знов голодували [21, арк. 42, 58–59]. Щодо «куркулів», то їх господарства після владних санкцій переважно руйнувалися.

Разом із «багатом» аграрії Донбасу отримували від влади і «пряника», але досить своєрідного. Все більш помітною в житті селянства ставала «допомога міста». Безсумнівно, в зборі грошей на посівну, організації ремонтних бригад багато хто на селі бачили поміч: «Ось це дійсно змичка, це ми розуміємо» [22, арк. 15]. Та відчутнішою була інша сторона «пролетарської допомоги» – відправлення до сіл «мобілізованих товаришів» для проведення різних кампаній. В цьому люди рідко бачили оголошену користь. Коли бригади з міста їхали «на бій з куркулем», «кріпити пролетарські позиції» [5], для селян це підвищувало ризик постраждати від «перегинів» лінії партії. Відповідно, зростав рівень невдоволення таким втручанням, підсилювались ревнощі до робітництва: в с. Кодима (Артемівська окр.) жінки прийшли на збори по хлібозаготівлі з криками в адрес уповноваженого: «Бий його, чого дивишся?»; автор листівки на Маріупольщині закликав: «Не давайте хліба, не вірте пройдисвітам з міста»; в Слов'янському районі незаможники заявляли: «Місту дають хліб і товари, робітників одягають, платять їм велике жалування. Ми ж, селяни, живемо в бруді і злиднях» [21, арк. 79зв, 88зв, 180]. Тож, пропагована допомога «союзного класу» додатково працювала на дестабілізацію ситуації.

Перша половина 1929 р. засвідчила вкрай напружену морально-психологічну атмосферу на селі. В штучно роздмуханій «класовій боротьбі» зійшлися «куркулі» і «уповноважені», «підкуркульники» і «біднота», «селяни» і «партія», «село» і «місто». У зв'язку з перевиборами сільрад фіксувалася стрілянина, бійки, підпали, «шалена агітація» проти радвлади [24, арк. 25; 23, арк. 28] – це позбавлені виборчих прав «куркулі» намагалися «зберегти свій вплив» на селі. Одна частина бідноти ставала жертвою цих дій та давала «рішучий бій» антирадянським елементам (виганяла зі зборів, підтримувала потрібні рішення), інша – виступала на ворожій стороні, адже, на думку більшовиків, була обманута глитаєм в силу власної «темноти». Переважна решта селян лишалися мовчазними свідками, бо все одно «виберуть, кого захочуть» [15, арк. 53]. В результаті, перемога була за комуністами. Як писала «Диктатура труда»: «До рад пройшли потрібні нам люди» [6].

Отримавши на місцях необхідну опору, влада спровокувала чергову хвилю насилля і внутрішнього протистояння. 3 літа 1929 р. запроваджувалися «нові методи» хлібозаготівлі: план доводився до кожного поселення і розвертувався «бідняцько-середняцьким активом» на окремі господарства, передусім «куркульські»; кількість хліба, що лишалася, мусили здати решта селян. Подібна кругова порука разом із жорсткою практикою заготівель викликали небачену активність на селі. Заможні чинили спротив, агітували проти радвлади, ховали зерно, затягували обмолот, зривали збори, погрожували заготівельникам, не зупинялися і перед фізичними розправами [21, арк. 71зв, 72, 72зв, 79зв, 189]. Середняцький загальний діяв обережніше, намагався знайти певні варіанти, вдаючись до різних хитрощів: селяни Алчевського району «під виглядом перевезення с-г машин та реманенту» вантажили підводи хлібом і везли в місто; мешканці села на Артемівщині, прийнявши постанову

про здачу надлишків, одразу ж перемелювали зерно на борошно для продажу на ринку» [26, арк. 78зв]. Втім, будь-який опір долався надзвичайними заходами. Подвірні обшуки, штрафи, конфіскація і розпродаж майна, арешти, залякування зброєю, побиття – все це застосовували до «нездавців» хліба, якими, з поправкою на «викривлення», часто-густо були і середняки [22, арк. 43].

Трагізм ситуації полягав у тому, що ці люди де-факто страждали від своїх односельців. Частина незаможників, «кращі середняки» поповнювали бойовий загін партії, допомагаючи наступати на «куркуля» і «відбирати» для держави лишки його хліба» [7]. Мотиви у сільських активістів могли бути різними, в тому числі це і щира віра в партійні ідеї, бажання покращити життя. Втім, звісно, визначальними були більш приземлені речі. Постановою від 3 липня 1929 р. сільрадам дозволялося самостійно штрафувати «ухильників» від поставок зерна, продавати «в разі потреби» їх майно з торгів, санкціонувати порушення кримінальних справ; 25% грошей від штрафів та продажу майна відчислялися до фондів колективізації бідноти [2]. Останнє положення значно більше підштовхувало незаможників до активних і вже захищених законом дій. На відміну від партійних повчань, тут все було зрозуміліше: більше відбереш – більше отримаєш сам. Перед головним ударом влади значною мірою вдалося реалізувати принцип «розділяй і володарюй» та зіштовхнути селян між собою в боротьбі за необхідний для цілей режиму ресурс.

Зрозуміли це і на селі: «Такий метод насильницького відбирання хліба лише розлючує селян і провадиться з тією метою, щоб змусити селян почубитися» [21, арк. 100]. Більшість населення не бажали брати участь в екзекуції односельців, переважно ігнорували войовничий запал «активу», а подекуди заступалися за земляків. На Луганщині біднота ставилася пасивно до хлібозаготівлі, «на зборах майже не виступала ні «за» ні «проти», від голосування почасті теж утримувалась...» [22, арк. 41]. В с. Черкаський Брід на зборах бідноти лише 30 зі 100 осіб проголосували за продаж майна двох заможних, а самі торги були зірвані через те, що «місцеві селяни відмовились приймати в них участь» [21, арк. 98зв]. В с. Віролюбівка (Артемівська окр.) у зв'язку із судом над «злісними незадавцями» зібралося 300 осіб, які погрожували народному судді палицями і криками: «Якщо хочете судити їх – судіть нас всіх» [21, арк. 101зв]. Втім, саме так на справі часто і відбувалося: в Першотравневому районі арештували 55 осіб – «нездавців» хліба, серед яких 80% були середняками, що прийшли до міліції у знак солідарності з «куркулями» [21, арк. 246].

«Передовий загін партії» під контролем уповноважених завзято виконував покладені завдання, не зупиняючись перед насиллям і відвертим знущанням. На Маріупольщині виставлялися застави з «партійців і комсомольців», які з пострілами затримували селянські підводи з хлібом, що їхали до міста. Члени комісії сприяння хлібозаготівлі спілкувалися з «куркулями», наче з ув'язненими, подаючи команди: «Встань як слід, поправ фуражку», «Вийди», «Увійди». В луганському с. Червоний Деркул кілька дворів оподаткували індивідуально «як хитрі господарства» [22, арк. 51; 21,

арк. 246]. Подібні сюжети свавілля у селянському житті ставали буденними.

Ситуація постійно нагніталася, люди все більше казали про відвертий грабіж», не вірили в «тимчасовість» насилля. По селам почали ширитися найрізноманітніші чутки: про падіння радвлади, повстання, Варфоломівські ночі розправи, можливі сутички з іншими державами [22, арк. 47; 21, арк. 136, 153]. Багато хто справді починав чекати якогось втручання ззовні, вбачаючи в цьому вихід із глухого кута. На подібні думки наштовхував загальний хід подій, що відбувалися зовсім поруч: «Хоч кажуть, що війни нема, а фактично війна є. Безперервно воюємо самі. Бідняк з куркулем. Куркуль з владою і все за свій рідний хлібець» [21, арк. 136]. З винуватцем того, що відбувалося на селі теж визначилися і вже не збиралися підбирати слів: «На чорта нам така власть, коли з нею дуже жить, як при Миколі. Нам дай хоч чорта, аби яйця ніс» [20, арк. 7].

Таким чином, напередодні «великого перелому» селянство Донбасу лишалось традиційною земле-робською спільнотою, для якої найбільшою цінністю було вистраждане право вільної праці на власній землі. Ним було зумовлено доволі швидке відродження селянського світу після років війни і революцій, наступ влади на нього враз звів нанівець попередні зусилля. Дві хвили «надзвичайщини» під час хлібозаготівель 1928–1929 рр., небачений економічний і політичний тиск поклали край «свободам» непу, принесли на село насилля, жорстокість. Морально і фізично селян надламав голод 1928 року. В таких умовах одночасне роздмухування «класової боротьби» викликало потрібний більшовикам розбрат у внутрішніх відносинах: селянство штучно поділилося на тих, хто «з» владою і тих, хто «проти» неї. Цей факт уможливив будь-які подальші експерименти. Настрої, розмови, «млин чуток» свідчили про те, що і самі селяни відчували наближення «великого перелому».

Список використаних джерел

1. Великий голод в Україні 1932–1933 років:у IV т. Т. П. Свідчення очевидців для Комісії Конгресу США / Виконавчий директор Комісії Джеймс Мейс. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 814 с.
2. Вісті ВУЦВК. – 1929. – 14 липня.
3. Врятована пам'ять. Голодомор 1932–33 років на Луганщині: свідчення очевидців. – Т.1 / Упорядник Ірина Магрицька. – Луганськ: Промдрук. – 2008. – 464 с.
4. Ганжа О. І. Українське село в період становлення тоталітарного режиму (1917–1927 рр.). / Оксана Іванівна Ганжа. – К., 2000. – 208 с.
5. Диктатура труда. – 1929. – 16 января.
6. Диктатура труда. – 1929. – 15 февраля.
7. Диктатура труда. – 1929. – 12 июля.
8. Єфіменко Г. Напередодні суцільної колективізації: хлібозаготівлі по-більшовицьки в Старобільській окрузі / Г. Єфіменко // Краєзнавство. – 2008. – №1–4. – С.196–202.
9. Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України. – Х.: «Господарство України», 1929. – Вип.1.
10. Канунников В. Н. Преодоление хлебозаготовительного кризиса в Донбассе в конце 20-х годов / В. Н. Канунников // Летопись Донбасса: Краеведческий сб. Вип.1. – Донецк, 1992. – С.48–51.
11. Кульчицький С. В. Колективізація сільського господарства на Донбасі: 1928–1938. Науково-популярний нарис / С. В. Кульчицький. – К.: Інститут історії України НАН України, 2015. – 186 с.
12. Михненко А. М. Актуальні питання колективізації сільського господарства в Донбасі (грудень 1927 р. – березень 1930 р.) / А. М. Михненко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2001. – Вип.13. – С.155–165.
13. Тарасенко Л. Б. Вплив підприємницької діяльності на соціальне розшарування селянства Донбасу у 20-і рр. XX ст.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. – Луганськ, 2009.
14. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2751.
15. Там само. – Спр.2751.
16. Там само. – Спр.2760.
17. Там само. – Спр.2774.
18. Там само. – Спр.2823.
19. Там само. – Спр.2824.
20. Там само. – Спр.2928.
21. Там само. – Спр.2989.
22. Там само. – Спр.3013.
23. Там само. – Спр.3018.
24. Там само. – Спр.3022.
25. Червона Луганщина. – 1928. – 3 листопада.
26. Червона Луганщина. – 1928. – 1 грудня.
27. Червона Луганщина. – 1928. – 22 грудня.
28. Червона Луганщина. – 1928. – 26 грудня.

References

1. Velykyy holod v Ukraini 1932–1933 rokiv:u IV t. T.II. Svidchennya ochevydtsiv dlya Komisiyi Konhresu SSHA / Vykonavchyy dyrektor Komisiyi Dzheyms Meys. – K.: Vyd. dim «Kyievo–Mohylyans'ka akademiya», 2008. – 814 s.
2. Visti VUTsVK. – 1929. – 14 lypnya.
3. Vryatovana pam'yat'. Holodomor 1932–33 rokiv na Luhanshchyni: svidchennya ochevydtsiv. – T.1 / Uporядnyk Iryna Mahryts'ka. – Luhans'k: Promdruk. – 2008. – 464 s.
4. Hanzha O. I. Ukrainys'ke selo v period stanovlennya totalitarnoho rezhymu (1917–1927 rr.) / Oksana Ivanivna Hanzha. – K., 2000. – 208 s.
5. Diktatura truda. – 1929. – 16 yanvarya.
6. Diktatura truda. – 1929. – 15 fevralya.
7. Diktatura truda. – 1929. – 12 iyulya.
8. Yefimenko H. Naperedodni sutsil'noyi kolektyvizatsiyi: khlibozahotivli po–bil'shovyt's'ky v Starobil's'kiy okruzi / H. Yefimenko // Krayeznavstvo. – 2008. – №1–4. – S.196–202.
9. Zbirnyk statystychno–ekonomichnykh vidomostey pro sil's'ke hospodarstvo Ukrainy. – Kh.: «Hospodarstvo Ukrainy», 1929. – Vyp.1.
10. Kanunnikov V. N. Preodolenie hlebozagotovitel'nogo krizisa v Donbasse v kontse 20–h godov / V. N. Kanunnikov // Letopis Donbassa: Kraevedcheskiy sb. Vyp.1. – Donetsk, 1992. – S.48–51.
11. Kul'chyt's'ky S. V. Kolektyvizatsiya sil's'koho hospodarstva na Donbasi: 1928–1938. Naukovo–populyarnyy narys / S. V. Kul'chyt's'ky. – K.: Instytut istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy, 2015. – 186 s.
12. Mykhnenko A.M. Aktual'ni pytannya kolektyvizatsiyi sil's'koho hospodarstva v Donbasi (hruden' 1927 r. – berezen' 1930 r.) / A. M. Mykhnenko // Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho derzhavnoho universytetu. – 2001. – Vyp.13. – S.155–165.
13. Tarasenko L. B. Vplyv pidpryyemnyts'koyi diyal'nosti na sotsial'ne rozsharuvannya selyanstva Donbasu u 20–i rr. XX st.: dys... kand. ist. nauk: 07.00.01. – Skhidnoukrayins'kyy natsional'nyy universytet imeni Volodymyra Dallya. – Luhans'k, 2009.
14. TsDAHO Ukrainy. – F.1. – Op.20. – Spr.2751.
15. Tam samo. – Spr.2751.
16. Tam samo. – Spr.2760.
17. Tam samo. – Spr.2774.
18. Tam samo. – Spr.2823.
19. Tam samo. – Spr.2824.
20. Tam samo. – Spr.2928.
21. Tam samo. – Spr.2989.
22. Tam samo. – Spr.3013.
23. Tam samo. – Spr.3018.
24. Tam samo. – Spr.3022.
25. Chervona Luhanshchyna. – 1928. – 3 lystopada.
26. Chervona Luhanshchyna. – 1928. – 1 hrudnya.
27. Chervona Luhanshchyna. – 1928. – 22 hrudnya.
28. Chervona Luhanshchyna. – 1928. – 26 hrudnya.

Slavich E. V., postgraduate student, Department of History of Ukraine, Donetsk national university (Ukraine, Vinnytsia), slavichjenya@gmail.com

Donbass peasantry on the eve of Stalin's «revolution from above»

On the basis of archival sources and memories of witnesses, the study analyzes the situation of the agrarian community of Donbass in 1927–1929, examines the changes in the socio-economic, psychological and moral aspects of peasant being, provoked by the curtailment of the NEP and the transition of the state power to a command-and-control methods of management of the agricultural sector. The consequences of extraordinary methods of grain reserves, increasing economic and political pressure, repressions and starvation 1928 are investigated in terms of their impact on the peasantry. It is analyzed the mood, the peculiarities of the reaction and attitude of different layers of the rural population for the first steps of the Bolsheviks on the elimination of rural economic independence. Much attention is given to the peasant relations in conditions of aggressive Soviet policy, openly aimed at organizing of social conflict.

Keywords: peasants, Donbas, grain procurement, tax policy, the famine 1928, behavioral strategies, social mood.

* * *

УДК 930(47+57):72

Костючок О. В.,
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Національний заповідник «Софія Київська» (Україна, Київ),
kostuochok@ukr.net

КУЛЬТУРНА НАЛЕЖНІСТЬ КИЄВО–СОФІЙСЬКОГО СОБОРУ ЗА ВИДАННЯМ «АРХІТЕКТУРА СРСР» (ПЕРША ПОЛОВИНА 1930–Х РР.)

Аналізується висвітлення культурної ідентифікації Софійського собору в Києві у контексті радянської пропаганди історії російської архітектури на сторінках радянського загальносоюзного фахового видання з архітектури «Архітектура СРСР» у першій половині 1930-х рр. Встановлено, що російські пам'ятки архітектури, зведені на основі місцевих будівельних традицій у часи до реформ російського царя Петра I, дискримінувалися радянською владою, архітекторами та пропагандистами. Водночас споруди зведені на території Московського князівства (згодом – царства) іноземними або місцевими архітекторами з рисами стилю Ренесанс, які вподобали більшовицькі лідери, популяризувалися. Такі споруди як Московський Кремль, Успенський собор Московського кремля та інші пам'ятки з рисами Ренесансу, зведені у часи до реформ Петра, відносилися до гілки архітектурного процесу окремої від місцевої, московської, архітектури. Російський класицизм популяризувався і став одним із зразків для наслідування радянським архітекторам у їхніх стараннях створити «новий радянський архітектурний стиль». У першій половині 1930-х рр. процеси створення нової історичної пам'яті радянських росіян ґрунтувалися на основі виявлення рис Античності, Ренесансу та Класицизму у російському культурному надбанні. За таких умов російський архітектурний спадок, створений на основі місцевих будівельних традицій у часи до реформ Петра, ігнорувалася.

Більшовики організували вивчення Св. Софії Київської і використовували це у політичних цілях як показ світової піклування за культурним надбанням в СРСР. Св. Софія Київська характеризувалася як візантійська пам'ятка, що мала на собі великий вплив античних традицій і це сприяло її вивченню та збереженню.

Ключові слова: історія російської архітектури, радянська пропаганда в першій половині 1930-х рр., Софійський собор XI ст. у Києві.

Пам'ятки минулих епох відіграють велику роль у формуванні кругозору людини. На ці об'єкти в 1930-х рр. звернули увагу радянські ідеологи–пропагандисти. Тоді СРСР завершував перетворюватись на тоталітарну державу. Серед завдань, які радянські вожді поставили партійному та державному апаратам, було формування людини «нового типу» – «радянської людини». Щоб досягнути цієї мети, серед засобів, передбачалося залучити й архітектуру. Під час формування нового типу архітектури слід було прищепити «радянським людям» уявлення про історію світової архітектури. Вивчення того, як висвітлювали архітектурну спадщину росіян, особливо допетровської доби, та визначали культурну належність Софійського собору, який сьогодні в російській історичній науці вважається суто витвором російського народу, дасть змогу виявити специфіку

радянської пропаганди першої половини 1930-х рр. – одного з початкових етапів становлення сучасної російської пропаганди.

Джерелом для характеристики радянської пропаганди в першій половині 1930-х рр. обрано періодичне видання «Архітектура СРСР», започатковане 1933 р. Журнал «Архітектура СРСР», єдине загальносоюзне фахове видання з архітектури в СРСР, був офіційним вісником «Союзу радянських архітекторів», установи, яка реалізовувала політику ВКП(б) щодо розвитку архітектури в СРСР. Тому журнал «Архітектура СРСР» віддзеркалював виконання партійних настанов про архітектуру. Вивчення публікацій на шпальтах цього видання допомагає встановити, як висвітлювалися окремі епохи розвитку архітектури і як у контексті цього висвітлення розглядали Софійський собор у Києві. Розв'язання даного питання дає нам змогу простежити особливості формування історичної пам'яті російського народу в першій половині 1930-х рр., а також – особливості політики радянської влади щодо Софійського собору.

На сьогодні існує низка праць, присвячених розвитку архітектурних процесів в СРСР у першій половині 1930-х рр. та заходам радянської влади щодо Софійського собору XI ст. у Києві.

Д. Хмельницький [27; 28], Б. Єрофалов–Пилипчак [10], Б. Черкес [29] зосередили увагу на вивченні того, як радянська влада коригувала напрямки розвитку архітектури в СРСР у 1930-х рр.

В. Паперний [23] розглядав уподобання радянської інтелігенції. Він стверджував, що в першій половині 1930-х рр. радянські архітектори вподобали античний спадок. Але ці твердження розглядалися як погляди окремих осіб і слугували для підкріплення його культурологічної концепції розвитку російського суспільства.

І. Преловська [25] досліджувала ідеологічне висвітлення на сторінках республіканської преси ролі Софійського собору, аби виявити перспективи собору в контексті масових знєсенн пам'яток церковної архітектури й будівництва урядового центру, яке вели поруч.

С. Іванисько [13] у дисертації вивчала охорону, дослідження та музеєфікацію Софійського собору в 1917–1941 рр. Дослідниця побіжно присвятила увагу порятунку собору в середині 1930-х рр.

Отже, висвітлення архітектурного процесу російського народу та культурної ідентифікації Софійського собору XI ст. у Києві на шпальтах загальносоюзного фахового видання з архітектури «Архітектура СРСР» в першій половині 1930-х рр. на сьогодні є маловивченим.

До 1932 р. в Радянському Союзі існувала певна свобода у вивченні деяких проблем історичного минулого. Науковці не були зобов'язані суворо дотримуватись ідеологічних настанов комуністичної партії, ще навіть не сформованих. Тому міг існувати певний плюралізм думок щодо висвітлення таких питань як історія архітектури тощо. Проте на початку 1930-х рр. політична еліта Радянського Союзу на чолі з Й. Сталіним узяла курс на встановлення абсолютного контролю над усіма сферами людського життя, зокрема мистецтвом, наукою тощо. Так, 1932 р. створено спілки архітекторів, художників, які контролювали діяльність архітекторів, мистецтвознавців та художників на теренах СРСР. Одним зі стрижнів перших настанов